

Vad är viktigt, vad står på spel?

Finlandssvensk essäistik 2023

Ar 2023 skedde något märkvärdigt. En med våra modesta mått mätt eldfångd debatt cirklade kring ett par essäer. Det blev diskussion om diskussionen, och till och med diskussion om diskussion om diskussionen. Måhända en kulturdebatt i ett vattenglas som spretade åt olika håll och där deltagarna emellanåt talade förbi varandra, men det är glädjande att **Ulrika Niensens** och **Fredrik Hertzbergs** skrifter i Ellips serie lilla E fick ett sådant genomslag.

I *Vad är litteratur och vad ska man ha den till?* tar Nielsen i krisdiagnostiserande anda strid för litteraturens mångfald, hotad av mainstreamism och kapitalismens villkor. ”Verklig konst har en förmåga att göra oss osäkra, inte bara genom *vad* (handling) utan genom *hur* (form). Ett litterärt verk består inte bara av ord utan av ett sätt att se på världen som framträder i stilen, vändningarna, i glimten eller skärvan i ögat, eller vad som helst annat.”

Fredrik Hertzberg är försiktigare med polemiken i *”Farväl kvalitet. Farväl konst.” Om litterärt värde*. Liksom Nielsen vill han tränga in i vad som hotar kvalitetslitteraturen. Kräver inte det en definition av kvalitetslitteratur? Precis som Nielsen menar han att det inte går att fastställa allmänna kriterier för kvalitet. Det är en sak att litteraturen är öppen (kvaliteten ”infratunn”), men det är en annan sak att tänka att det därför inte *går* att fälla omdömen om den. Att vi är oeniga när vi talar om litteraturen underminerar inte detta, som värderelativisten tänker, utan tvärt om. Omdömet är rörligt, också i ens eget huvud. ”En text kan plötsligt falla ihop som ett korthus, i ljuset av en ny insikt, tankarna framstår plötsligt som medelmåttiga.” En gemensam nämnare i essäerna som förtjänar att lyftas fram är vår samtids ut-

präglade oförmåga att skilja mellan olika former av litteratur; kanske snarare en beröringsskräck för att fälla omdömen i bemärkelsen sätta sig själv på spel.

Röster i diskussionen som följt i essäernas spår har gett sin syn på vad som fått litteraturens bredd att krisa till sig. Det här kultur- och kapitalismkritiska samtalet är som bäst rannsakande. Är risken ändå att man föreställer sig att det rör sig om *en fråga, ett fenomen, en kris* som rör ”värde” och ”kvalitet”? *”Behöver inget bot / Behöver ingenting / Behöver inget utom ett fall och en lösning”*, som bob hund skaldade. För egen del skulle jag säga att begrepp som ’värde’ och ’kvalitet’ rentav bjuder in till en konsolidering i iveren att få fatt på krisens ursprung och kärna. (Jag tänker på hur man för, säg, 70 år sen skulle tala om ”kulturell förflackning”, och inget blev så mycket bättre av den diagnosen.)

*

Håkan Eklund kombinerar foto och essäistisk text i *Vägen är mödan värd*. Eklund har sedan ungdomen ägnat sig åt fotografering och i de första texterna beskriver han hur de inledande försöken att behärska kameran företas hemma på gården bland lantgårdens göromål. Med tiden har Eklund börjat se något nytt i sina foton: de fungerar som tidsdokument, minnen från ett småbrukarnas Finland som inte längre existerar. Här kommer Eklund in på fotografiets olika sätt att förmedla, och den kunskap som krävs av en god fotograf, men också av den som betraktar fotografier. Vid sidan av bokens självbiografiska stråk dyker Eklund ner bland dokumentärfotografiska skatter, som skärgårdsskildraren Kaj Dahl. Han ger sig också ut på egna fotografiska färder, bland annat till några byar i Karelen som

han besöker för att utforska de tragiska skeendena där under och efter kriget. Jag uppskattar Eklunds egna fotografier och den entusiasm som boken uttrycker. Själva materialet är dock onödigt yvigt, ibland drunknar den här läsaren i textsjoken som jag inte förmår orientera mig i, jag hade önskat mig en strängare sovring av det som är väsentligt och driver både text och bild framåt.

Att en bok innehåller en otrolig mängd stoff måste inte vara ett problem om strukturen är glasklar. Detta konstaterar jag när jag läser historikern **Ville Kivimäkis** *Sargade själar*, som **Camilla Frostell** har översatt till svenska. Det här är visserligen stringent forskning efter konstens alla regler men boken är ett utmärkt exempel på humanistisk vetenskap som är tillgänglig för en bredare läsekrets i hur den begripliggör angelägna teman. Kivimäki undersöker ett enormt fält: vad skedde med de finländska soldater som bröt ihop psykiskt under andra världskriget och hur förstods och hanterades dessa psykologiska reaktioner? En talande siffra är att 15 700 soldater var inlagda för psykiatrisk vård bara under fortsättningskriget. Boken utforskar psykiatrins historia: vilka diagnoser användes ('psykopati' var en ofta förekommande), härleddes de psykiska reaktionerna till personligheten, eller betraktades de snarare som förbundna med krigssituationen? Hur såg den psykiatriska vården ut? Finns det några mönster då det gäller vilka soldater som drabbades av svåra psykiska problem?

Det som gör att texten, trots sin teoretiska inramning, inte blir torrt akademisk är de rika citaten från bland annat soldaters dagböcker och läkares journaler. Kivimäkis text är också vetenskaplig på ett beundransvärt sätt: fördomslöst och tvärvetenskapligt bemöter han olika myter som med tiden vuxit fram om kriget och krigarna, om sjukdom och om motståndskraft.

Många saker i boken stämmer till eftertanke. Närvarande i resonemanget är bland annat betydelsen av att soldaterna tillhörde en värnpliktsarmé. "Även om krigsupplevelserna förändrade männen och skapade en särskild frontidentitet, bar ändå männen i en värnplikts- och reservistarmé som den finska med sig sin civila identitet, och den gick det inte bara att bortse från ens i frontförhållanden." Citatet bär med sig många skikt som kan betänkas i

Frederik Bäck

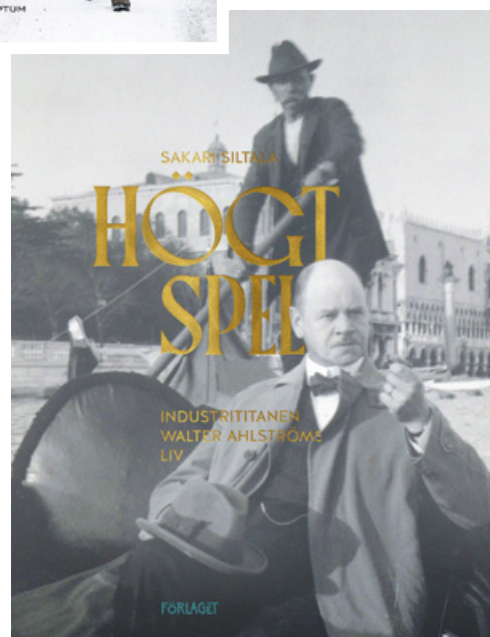
Frederik Bäck

Anni Pokela

Emma Strömberg

Anni Berg

den samtida diskussionen om huruvida värnplikten borde slopas.

I *Den okände von Wright – Tidskritik och andra texter av Georg Henrik von Wright 1926–1997* har texter valts ut som kastar ljus på den berömde filosofen. **Joel Backström** och **Thomas Wallgren** har författat introduktioner som föredömligt och också kritiskt presenterar och kontextualiserar dessa artiklar. Den unga von Wrights skrivelser upptar en ansevärd del av boken. Varför? Redaktörerna framhåller att han senare i livet framställde sina ungdomsår som icke-politiskt individualistiska. Texterna talar ett annat språk. von Wright är under trettio- och början av fyrtio- och femtio- och sextio- och sjuttio- och åttiotalet en antisocialistisk kulturfinlandssvensk som betraktade svenskan, som han i språkstridens hetta ville värna, som en garant för ett europeiskt kulturarv i Finland. I ett par av texterna från denna period sätter von Wright sitt hopp till det nazistiska Tyskland i det han beskriver som en djup europeisk kris – samtidigt tar han avstånd från antisemitism och nazismens rörliga ideologi.

Det är just de här tidiga åren som utmanar bilden av von Wright. En text skriven när han var aktiv i organisationen Hembygdsfronten beskriver redaktörerna som ”något så paradoxalt som en krigstida propagandatext som förespråkar källkritik och en skeptisk hållning till sanningsanspråk i massmedia, ett stycke propaganda som varnar läsaren för att låta sig duperas av propaganda.” Tankarna leds osökt till samtida propagandister som arbetar just på det här sättet.

Vad bestod von Wrights humanism i? Boken fördjupar och nyanserar intrycket. Och kanske var det inte så klart för honom själv heller. Efter att von Wright aktivt började delta i samhällsdiskussioner om ekologi och globala orättvisor (den ingalunda okända texten om Vietnam finns med i samlingen), kämpade han uppenbarligen med sin självförståelse, med bilden av filosofen som obunden betraktare av kulturens och civilisationens övergripande linjer. ”Att vara obunden är att ständigt vara beredd att revidera sina åskådningar på grundval av fördjupad eftertanke eller ökade kunskaper eller, framför allt, att aldrig tro, att *uppnådda* resultat är *bestående* framgångar” säger von Wright i en intervju med Wallgren från 1980.

*

Årets kanske mest omtalade finlandssvenska bok är **Philip Teirs** *J & B – Scener ur ett skenäktenskap*¹. Boken har ägnats så mycket uppmärksamhet i olika medier att flera avsnitt närmast tjatats sönder. Teir, författare och journalist, är en skicklig och underhållande skribent. När projektet ändrar form på vägen återspeglas det på ett smart sätt i boken. Trots oscillationerna är det äktenskapet mellan Jörn Donner och Bitte Westerlund, och de otrohetsaffärer som uppdragats efter Donners död, som står i centrum. Lite med vänstra handen levererar Teir korta inblickar i Donners, och också Westerlunds, liv. Teir gör vad han kan av materialet. Boken tjänar på att han ingalunda förhåller sig okritiskt varken till J eller B. På slutet, när det serveras intervju på intervju med Westerlunds väninnor, tycks orken i den annars välkomponerade boken ha trutit.

För en som inte legat vaken på nätterna och grubblat över Jörn Donners sexliv är det inte så enkelt att veta vad jag ska göra av den här boken (det vill säga vad är det som är så intressant här, är det inte *the same old story*). Det som engagerar mig mest i texten är faktiskt helt andra saker: hur ska man förstå en så oändlig kapacitet och vilja att jobba som Donner under sitt långa och produktiva liv uppvisade? Teir skriver att Donner i något skede gnällde över att han var ”undersysselsatt”. Det här får mig att skratta högt. ”Han ville alltid ut, alltid vidare. Tog ofta på sig ambitiösa projekt, som han med ett makalöst track record lyckades förverkliga. Hans stora tillgång var en enorm arbetsdisciplin. [...] Långt ifrån allt blev bra, det var Jörn den första att erkänna.”

*

Vad skulle det innebära att skriva essäistik på lättläst språk? Frågan väcks när jag läser **Merete Mazzarellas** *Den violetta timmen* (publicerad 2022) som återberättas av **Jolin Slotte** i *Min bror Martin* på lätt språk. Mazzarellas essä om brodern, hans död, hans liv och den knepiga syskonrelationen, blir här en linjär historia som struktureras med diktens brutna versrader. ”En gång sa Martin till mig: / – Det här är mitt liv. / Mitt liv är lika viktigt som ditt. // Martin trodde nog att jag inte tyckte att det var så. / Martin trodde att jag inte tyckte hans liv / var lika

1 Se också Irma Swahns anmälan i *Nya Argus* 10–12/2023.

viktigt som mitt. / Det gör mig ledsen att tänka att han trodde det.” I texten framhävs på ett vackert sätt känslornas styrka och tydlighet. Däremot är det essäistiska i stort sett uttraderat. Lättläst litteratur har, vilket är bra, på senare år fått ett lyft i Svenskfinland genom olika satsningar där det betonas att personer som läser lättläst har olika bakgrund. Med just detta i beaktande: det vore intressant att se någon pröva greppet med lättläst *essäistik*.

Själv publicerade Mazzarella förra året en bok om tro. *Nånting på andra sidan* är strukturerad som många av författarens senaste böcker: en viss fråga tacklas, ramen är dagboksliknande och följer i stort sett ett år. Mazzarella läser, går på gudstjänst, talar med sin man och med vänner. Hon ägnar sig åt ett visst mått av personligt utforskande – är hon själv troende? Boken byggs upp kring denna fråga, och låter den innefatta religionskritikens och ateismens skiftningar.

Jag uppskattar författarens nyfikna ansats och sättet hon använder sig av skönlitteratur, såsom Marilynne Robinsons djupt borrhande *Gilead*. Ändå skulle jag säga att insatserna i texten blir rätt låga, även om det i princip är personligt hela vägen. Jag får känslan av att författaren betar av teman, från själens odödlighet raskt över till naturvetenskapens hållning. Men visst finns det många tänkvärda iakttagelser.

En dansk journalist skrev om den vända han kände varje gång han skulle avrunda en intervju med någon i ett krigsdrabbat område som vittnade om bombningarna [...]. Det gick ju inte att säga ”Ha det så bra” eller ens ”Sköt om dig” för det handlade om personer som var helt utelämnade åt omständigheterna. Journalisten var inte troende men om och om igen kände han att det enda han verkligen hade velat säga var: ”Må Gud vara med dig.”

Många passager gör upp med ett slags absolut motsatsförhållande mellan religion och ateism som en del debattörer hemfaller till. Typ: när ateisten framstår som en modig sanningshjärte och den troende utpekas som ett förvirrat flockdjur. Det är det sekulariserade perspektivet som Mazzarella utgår från, det är därifrån hon närmar sig tro, och icke-tro. Som hon noterar (och det här kunde hon ha sagt betydligt mer om) tycks ”tro” egentligen vara ett fenomen

som är helt nytt, som växte fram med protestantismen (och kontrasten tro/gärningar).

Kännetecknande för Mazzarellas hållning i boken är att det dubbla kärleksbudet, exempelvis, kommenteras med att det är ”besvärande”. För just ”besvärande” tycks hela grejen vara, skriver hon i början av boken. Lite bekvämt blir det: mjukt funderande människor i *Kyrkpressen*, kloka forskare, danskarna är varma och glada medan religionen är en levande kraft i USA. Och så vidare. Är det orättvist att störa sig på det jag upplever som grumliga insatser? Kunde man snarare säga att boken med sin lite avmätta ironi just precis avspeglar den sekulariserade kultur Mazzarella skriver om i sin bok? Kanske det. Alltså det här förhållningssättet: kyrkorummet erbjuder rätt sorts feeling, som man vill ha, men det blir lite pinsamt att gå in på varför man ändå tycker det är viktigt med en kyrklig vigsel.

I en annan av årets böcker slungas vi till en kontext där sekulariseringen inte är någon självklarhet. **Elisabeth Stubb** *Öken, snö och vatten – Vägen genom Israel* är en resedagbok där det i någon mening också är en andlig resa som författaren ger sig ut på. Men kanske inte på det sätt läsaren (jag) först inbillar sig. Stubb, som till vardags är forskare (hon har skrivit bland annat om Leo Mechelin), beslöt sig under en period av arbetslöshet för att vandra den så kallade Israelleden som går från norr till söder. Vandrigen ägde rum 2019 och boken skrevs innan kriget i Gaza inleddes. Det är naturligtvis omöjligt att läsa texten utan att tänka på det som sker i Palestina nu (februari 2024) när 26000+ palestinier dödats. Om Stubb har några särskilda politiska sympatier avslöjar inte texten, snarare uttrycker den en försiktig önskan om fred. Det som den däremot får en att tänka på är alla de kristna för vilka Israel väcker enormt heta känslor. Vandrarna Stubb kommer i kontakt med är av olika slag. Israeler som firar helg, utläningar som vill motionera. Och så kristna som är ute efter något slags re-enactment. Själv beskriver Stubb snarare än andliga upplevelser hur hon hör schakaler yla, hur skrämmande katter pisser på hennes tält och hur hon erbjuds härbärge av sympatiska ortsbor. Ibland blir Stubb påmind om ”de olösta konflikterna”, som det eufemistiskt heter. Vandrigen sker bitvis med muren som skiljer Israel från de inhägnade snuttarna av Palestina inom

synhåll. ”Att vistas i Israel känns som att befinna sig i en bubbla: en intensitet kombinerad med en trygghet, som om det låg en sköld över landet”. Den beskrivningen gäller knappast efter Hamas brutala dåd 7.10. Israels, eller snarare Palestinas, historia är närvarande i texten. Det var kejsar Hadrianus som år 135 e. Kr. införde benämningen Palestina ”genom att namnge det israeliska området efter dess historiska motståndare, filistéerna”. En märklig sak i en för övrigt välskriven bok är att de bibliska texterna nästan ges status av historieböcker, fast det kanske inte är avsett så.

*

Under början av 2000- och 2010-talet erbjöd bloggarna en del intressanta fora för intellektuellt utbyte. **Sven-Erik Klinkmann** publicerar i *Skatan och pingvinen. Att kulturforska i marginalen* ett egensinnigt upplägg: i tiden kommenterade han flitigt på historikern Peter Englund's blogg. I boken samlar han några av sina inlägg, men utan att vi får läsa ursprungstexten han reagerat på. Den impressionistiska stilen som är bekant från tidigare hos Klinkmann tar här ett kliv i en mer extrem riktning. Det rör sig om mikroessäer om teman som på olika sätt är igenkännbara som hans intressesfär, ofta popkultur. En essä som fångar mitt intresse handlar om den tidiga filmens sätt att berätta. ”I och med att filmmakarna måste tränga in så mycket som möjligt i så kallade long-shots, alltså avståndsbilder, kommer bildernas tableaux-karaktär att understrykas.” Men detta är inte bara en begränsning, Klinkmann nämner att den tidiga filmens centrifugalitet tagits till heders som en typ av motståndestetik av nyare regissörer, exempelvis inom det som kallas *slow cinema*. Detta är ett exempel på en essä där Klinkmann just och just hinner utveckla en idé – men sen är det slut. I andra texter blir det så fragmentariskt att jag knappt hinner uppfatta vad texten handlar om. Mikroessän, eller vad det ska kallas, är en ädel konst, men den kräver antagligen långt mera slipning för att fungera som meningsfull helhet.

Korta essäer med intresse för kulturhistoria påträffar vi även i **Eva-Stina Byggmästars** *Alla landskap inom mig – Om gudar, helgon och poeter*. Där Byggmästars poesi flödar och prunkar är hennes essästik stilistiskt mera återhållsam. Men gesterna är stora, i varje fall i de första essäerna. Ärendet, som

jag uppfattar det, är att hitta gemensamma nämnare i olika religiösa och kulturella traditioner. Byggmästar associerar och väver frejdigt samman spekulation och impuls. I en essä behandlas fikonet som motiv i religion och myt. Byggmästar spårar och spårar: från de kristna texterna, till de judiska – som via fikonet leder till Egypten. En stor del av samlingen upptas av helgon och poeter. Särskilt lyckad uppfattar jag att essän om poeten Eva Ribich är. Byggmästar beskriver en poesi som är olik hennes egen, men som tilltalar henne. ”[dessa] ögonblicksbilder bildar tillsammans den stora bilden vi kallar livet. Hennes mikrokosmos öppnar upp mot en total öppenhet och oskuld [...]. Dikten hjälper mig att upptäcka att allt är besjälade, allt är levande. Handen som rör vid bark, vatten stenar, ja, vid själva luften. Det smakas på världen.” Essäerna i *Alla landskap inom mig* ger måhända ett ofärdigt intryck, men det kanske inte gör så mycket: det är frågan om tanke som etsas i flykten.

*

Intresset för Edith Södergran har inte svalnat. Förutom en bok med Södergrans fotografier som publicerades förra året, 100 år efter poetens död, gav litteraturvetaren **Agneta Rahikainen** ut *Stjärnfångerskan*, en omarbetning av hennes storverk *Kampen om Edith* (2014). Syftet här är av allt att döma att introducera Södergran för en yngre läsekrets. Flyhänt presenterar Rahikainen mångfalden i Södergrans poesi och tankevärld (från Nietzsche till Steiner), trots att båda hann utvecklas under så kort tid. Särskilt fångas jag av Rahikainens sätt att frammana de miljöer i vilka Södergran verkade. Den som gått och föreställt sig Södergran som poetissan som umgås med mor och katter i nån karelsk avkrok får tänka om. Södergran gick i skola i den mångkulturella metropolen S:t Petersburg, hon åkte till de lyxiga sanatorierna i Europa och resorna till Helsingfors var också åtskilliga. För att inte tala om den livliga trafiken brevledes. Plus att Raivola inte var någon avkrok. De ”likmaskar” i form av litteraturhistoriker som Södergran avskydde åter varsamt i den här boken, som på ett balanserat sätt lägger fram en vidvinkelbild av Södergrans liv och litteratur. Förtjänstfull är den källkritiska tråd som löper genom boken. Vad kan vi egentligen veta om

Södergran utifrån det material som finns till hands? Ta exempelvis den berömda brevväxlingen med Hagar Olsson. ”Som källmaterial är de [brev] besvärliga att använda eftersom hon [Södergran] ofta är ostrukturerad och både luddig och motstridig. Hon för sällan något längre enhetligt resonemang utan blandar friskt uttalanden om metafysik och hankatter om vartannat. Hon säger själv att hon vill att brev ska vara vårdslösa anteckningar, inga renskrifter, de ska fyllas av impulser och spontana reflektioner.”

Att författare fortsätter att ta intryck av Södergran är **Sofia Parlands** *Skrivet på revbenen* en påminnelse om. En södergransk okuvlighet, kaxighet till och med, gör boken till vad den är. Parland har ett eget tilltal och är inte rädd för att tänja på gränserna mellan olika genrer. Debutboken rymmer drag av novell, essä och kolumn (flera texter har publicerats i *Hufvudstadsbladet* som kolumner). Parland växte – precis som Södergran – delvis upp i S:t Petersburg. Hennes far är rysk, modern finlandssvensk (och i släktträdet sitter ingen mindre än Henry Parland). Hon beskriver återvändandet till Finland efter att Ryssland ockuperat Ukraina. Sorg och raseri väcker den auktoritära och i allt högre grad totalitära regimen i Ryssland men det gör också finländares fördomsfulla inställning till den ryska befolkningen i Finland. Texten om ”bra” och ”dåliga” ryssar är en av bokens starkaste. Också kapitlet som beskriver ryska medborgare som på grund av Ukrainakriget lever i exil i Georgien är drabbande läsning. Parland har som sagt ett starkt stilistiskt grepp och en språklig extravagans.

Vad är *ryss* överhuvudtaget för ord? Inte heller kallar du svenskar och danskar för svennar och dannar. De får hålla sina K. Inte står det ”svenne arresterad på flygplatsen” i Husis. Det står svensk man.

Först är det ryss sedan är det rysse och sedan är det ryssjäväl. Eller ja, kanske det bara är dåliga ryssar som blir ryssjävlar. Elaka ryssar, utländska ryssar, såna som förtjänar det.

Men är de ryssjävlar är väl jag också det.

Däremot hade *Skrivet på revbenen* mått bra av en hel del redigering. Den ger ett ofärdigt och som

Emma Strömberg/Aleksandra Lemke

helhet besynnerligt och ibland trött-samt intryck. Bland annat de novell-liknande styckena som kretsar kring sexualitet och våld har en oklar roll. Vad är poängen med att ha dem med? Att beskriva våld i dess olika former och såriga personliga relationer som ett slags spegel av det politiska läget? Jag är konfunderad.

*

Olav S. Melin, med mångsidig erfarenhet av tidsningsbranschen, skriver de finlandssvenska dagstidningarnas historia i *Det fria ordets fyrvaktare*. Boken är ett bra komplement till Melins biografi om Amos Anderson som publicerades häromåret. Det rör sig om nedslag och strandhugg från storfurstendömet fram till digitaliseringens och de falska nyheternas tidevarv. Utvecklingen av tidningsmediet på finlandssvenskt håll är oskiljaktig från Finlands politiska historia, visar Melin: nationellt uppvaknande och språkstrid, inbördeskrig, krigspropaganda och finlandisering, allt detta formade tidningarna. (Handlade finlandiseringen om avvägd anpassning, om inhemska maktspel eller om undfallenhet? Det slår mig att detta inte är en fråga som kan klarläggas på empirisk väg.) Profiler, alla manliga, som ägnas uppmärksamhet är bland annat Topelius, redan nämnda Anderson, Birger Thölix och Jan-Magnus Jansson. Melin beskriver även de finlandssvenska tidningarnas glesdagar med en levande mångfald, och de många decennierna av accelererande tidningsdöd.

Här finns mycket att dröja vid men boken lider av en något kaotisk uppbyggnad och en del slarv i texten. Också här hade man önskat en sträng redaktör. En annan invändning är att arbetarpressens roll blir ganska styvmoderligt behandlad, även om den nämns, exempelvis då Melin skriver att *Arbetarbladet* klart tog avstånd från fascismen medan *Hbl* ”höll en försiktig nästan blickande linje gentemot det tyska agerandet även efter Kristallnatten”. Melin noterar att de flitiga finlandssvenska nazisterna hann grunda tidningen *För frihet och rätt*.

Tidningarnas del i att formulera och sprida patriotismen och svenskheten går inte att överskatta. Ledarsidorna var tydligt ideologiska och inverkade på opinionen.

Det fria ordets fyrvaktare diskuterar mångsidigt olika framtidsutsikter, i synnerhet digitaliseringen. En aspekt som saknas till stor del är så vitt jag förstår dock ägande och finansiering av den finlandssvenska pressen. En utvärdering av de finlandssvenska fondernas roll för mediehusen hade varit på sin plats.

Vad är förväntningarna på en expert som uppträder och delar med sig av sin kunskap i den mediala offentligheten? Hur ser det ut då sakkunskap förenas med underhållning? Frågeställningen dyker upp i både **Tove Virtas** *Naturvåktarna* och i **Dan Kronqvists** *Wenzel Hagelstam En antikhandlares memoarer*.

Virta tecknar det populära radioprogrammet *Naturvåktarnas* historia genom att interfoliera anekdoter och personligheter bland exempel på de frågor som allmänheten skickat in (många av formen ”Vad har jag hittat?” eller ”Hur ska man bli av med dem?”) till programmet, samt de svar som levererats. Herta Donners illustrationer livar upp texten. Också den som inte varit en flitig lyssnare får ut något av boken: här ges en inblick i en enhetskultur där public service fungerar som en samlande kraft. Det är faktiskt lite rörande. Att digitaliseringen förändrat både programmet och frågorna blir tydligt. Mängden post med djurbajs har minskat. ”Jag vet inte hur intresset för programmet har hållit i sig så här länge, men hoppas Google inte förstör det”, säger Anders Albrecht. Vid sidan av dråpliga inciden-

*Hotfull padda tecknad av
Herta Donner.*

ter, personligheter och ibland komiska frågor betonar historiken även programmets pedagogiska sida; *Naturvåktarna* har väckt en större medvetenhet om naturskyddets betydelse.

Antikhandlaren Wenzel Hagelstam gjorde sig ett namn för den bredare allmänheten genom sin medverkan i tv-programmet *Antiikkia*, *antiikkia* som gjorde intresset för antikviteter till något folkligt. Utifrån intervjuer med Hagelstam har Dan Kronqvist skrivit en biografi full av historier om äventyrliga resor, bisarra hembesök och märkliga kunder. Boken skildrar också Hagelstams eget liv, inklusive hans klassbakgrund och sätt att identifiera sig med ett slags avslappnad borgerlighet som gjort uppror mot mera konservativa borgerliga ideal. ”Om man låter saker hända i sin egen takt och inte försöker arrangera allt med våld brukar det oftast gå bra.” Och på tal om klass: den finlandssvenska överklassen och högre medelklassen dominerade fram till 1990-talet auktionsbranschen, åtminstone Hagelstams kundkrets. Är målet med antikvitetsaffärerna att göra stora pengar eller bottnar det i kärlek till föremål med en intressant historia? Föga överraskande ges lite olika, ambivalenta bud i denna fråga.

I mera rätlinjiga perspektiv på värdefrågor kan man fördjupa sig i *Högt spel: Industrititanen Walter Ahlströms liv 1875–1931*. Historikern **Sakari Siltalas** bok om skogsindustrins stora kapitalist har översatts av **Ralf Andtbacka**, **Ulla-Maija Holmfors-Andtbacka** och **Tapani Ritamäki**.

När Antti Ahlström dog år 1896 uppgick hans förmögenhet till 4,6 miljoner guldmark, antagligen var han den rikaste människan i Finland på den tiden. Ahlström ägde Finlands största sågbolag och även andra industrier runt om i landet. ”Överallt ansvarade bolaget för arbetarnas och ortsbornas välbefinnande enligt en patriarkalisk mall.” Sonen Walter (1875–1931) hade för avsikt att studera till ingenjör i Tyskland men gav upp alltihop och tog över A. Ahlström Ab, som med någon parentes undantagen hade sitt högkvarter i Norrmark, norr om Björneborg (i närheten finns idag Villa Mairea). *Högt spel* levandegör skogsindustrins historia, hur gamla bruksmiljöer byts ut mot större industrier som fungerar på andra villkor. Hierarkierna i det patriarkalt uppbyggda samhället hängde ändå med länge. Efter missväxten 1902 ansåg sig företags

ledning ha behandlat torparna väl eftersom man ordnat nödhjälp och erbjudit arbete:

[Relationen mellan torpare och ägare] borde vara av sådan art att den var till nytta för båda och gav torparen en ”fullgod” tillvaro. Som motprestation för denna välvilja förväntade man sig förstås en rejäl arbetsinsats, ordentlighet och hörsamhet.

Strejker och motstånd – skogen exploateras i allt högre grad medan torparnas villkor politiseras – kommer utifrån de här premisserna som en chock. I boken återges noggrant familjen Ahlströms agerande under inbördeskriget.

Siltala bygger i *Högt spel* också upp en intrikat familjekrönika (där flera kända kulturpersonligheter ingår) som närmast är försedd med en tv-series dramaturgi. En liten glimt får läsaren också av en språklig och kulturell miljö: i familjen och bolaget fanns under olika perioder något slags förfinskningssiver. Walter gick för en tid in för att till och med skriva sina kärleksbrev på finska, fast mottagaren inte riktigt kunde språket. Men projektet blev lite på hälft; intrycken från Europa var många, och i bolaget användes flera språk.

På tal om industrihistoria publicerades faktiskt också en starkt kapitalismkritisk essäbok i år. **Göran Ekströms** *Av förtvivlad kärlek till världen och livet* är en skrift som lägger fram nödvändigheten av att omforma människors liv för att rädda planeten och skapa en drägligare tillvaro för samtliga som bor och växer på den. Det rör sig om genomgripande civilisations- och teknologikritik. Han beskriver den förstörelse och det lidande som våra sätt att leva, producera och konsumera leder till – utan att glömma att kapitalismen också lett till tekniska framsteg. Alternativet formuleras som en behovsorienterad ekonomi som ställer livet främst. Rörelserna är stora, ibland otåliga, även om resonemanget saktar upp mellan varven. En mera innehållsrelaterad invändning: Ekström tenderar att beskriva förändringarna som måste till som att samhället behöver grundas på de rätta *värderingarna*. Säger han alltså

att allt vänds på rätt köl bara vi noga funderar efter? Ekström komplicerar själv bilden. Samhällsutvecklingen är inte bara uttryck för medveten strävan, exempelvis girighet och egoism. Den bottnar också i principer som drivs av själva ekonomin och att det blivit ett samhälleligt maskineri. ”Drivkraften, ofta även piskan, som nuvarande system bygger på är tillväxt, konkurrens, förändring, pengar, rikedom, materiell lyx och överflöd. Även de som inte eftersträvar dylikt tvingas medverka.”

Jag tror visserligen, som Ekström, att det är viktigt med värderingar men snarare än att fromt önska att människor skulle börja dela samma syn på världen som ens egen vore det viktigt att betona *det praktiska liv* där värderingar växer fram, till stor del genom oenigheter och genom konflikt. En solid värdegrund kan låta tung i ord, men ändå väga lätt som en fjäder när det kommer till kritan.

*

Emma Strömberg/foto Pia Ingströms privat

Om 2023 i allmänhet var ett rätt klenk för den finlandssvenska essäistiken (jag hoppas förlagen nästa år satsar mer på essäer) finns det undantag. Ett av dem är **Pia Ingströms** bok *Min farmors nerver* som bjuder på sju essäer med stilistisk skärpa, tanke och känsla. Ett paraplybegrepp för att beskriva vad essäerna handlar om kunde kanske vara ’anknytning’. Till en förälder, till ett barn eller till en plats. Ingström skriver med sin lite kärva stil

om att lära sig leva med ”föräldraskapets inslag av irrationalitet och synkronitet, att det ibland krånglar våldsamt mellan närhetsbegär och bortstötning”. Kanske blir både föräldrar och barn försonligare med åren, men sorgen och förtvivlan försvinner ingenstans. I sin långa essä om Sylvia Plath (som är mycket mera än en litteraturvetenskaplig läsning, snarare är det frågan om drabbning) beskrivs föräldraskap och den absoluta existentiella förändring det innebär. Att vara någons mamma, att vara någons barn – i Ingströms essäer tvinnas den här problematiken ihop till ett nystan av släkterelationer, öppna frågor, intimitet, besvikelse och vrede, förståelse och oförståelse. Som i Tarkovskijs film *Spegeln*,

som diskuteras i en av essäerna, är det både barnet och föräldern som kommer till tals; i familjens och släktens drama suddas gränsen mellan tiderna ut. Förrförra året gav filosofen Åsa Slotte ut *Om mammans mörker*. I Ingströms bok ryms flera lager av mammamörker, och hon letar sig vidare till relationen till pappan, och farmoderns (samt sina egna) perioder av depressivitet. Så här skriver Ingström om de många grälen med sin pappa:

Det enda vi med säkerhet kan veta att är sant i vår relation är de respektive känslor den väcker hos oss i de här absolut skamliga stunderna som samtidigt är de stunder vi kommer varandra nära på riktigt, i en genuin far-och-dotter-relation.

Den långa essän om Gårdsbacka har kanske en annan ton än de övriga essäerna, men också här är nerven i texten minnen, att göra upp med det förflutna. Mera konkret: Ingström har inte bött i Gårdsbacka sedan sina ungdomsår. Hon har förfrämligats från stadsdelen, skriver hon, och nu utmålas den på sina

håll som ”problemförort”. Men hur ligger det till? Ingström besöker Gårdsbacka, talar med människor och går på kulturevenemang. Hon upptäcker sina barndomskvarter på nytt. Problemförort? Ingström vänder på problemformuleringen. Det som hotar Gårdsbacka är gentrifieringens krafter som kristalliseras i stadens beslut att riva det gamla shoppingcentret som i många decennier fungerat som ortens nav. Genom människor hon talar med, och utifrån sina egna minnesbilder, lyfter hon fram det som är viktigt att försvara och bevara, just sådant som framstår som oväsentligt för ”fastighetsmäklare som vädrar morgonluft och stigande kvadratmeterpris”.

Vi slutar alltså i denna översikt där vi började: vad är viktigt, och vad står på spel då sikten skymms för att snacka om det som är betydelsefullt på riktigt? Helt klart har åtminstone några av essäerna som publicerades förra året fått mig att tänka på sådana saker.

MIO LINDMAN

Backström, Joel & Wallgren, Thomas: *Den okände von Wright. Tidskritik och andra texter av Georg Henrik von Wright 1926–1997*. Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS).

Byggmästar, Eva-Stina: *Alla landskap inom mig: om gudar, helgon och poeter*. Björkmans förlag.

Eklund, Håkan: *Vägen är mödan värd*. Scriptum.

Ekström, Göran: *Av förtvivlad kärlek till världen och livet*. Scriptum.

Hertzberg, Fredrik. ”Farväl kvalitet. Farväl konst.” *Om litterärt värde*. Ellips.

Ingström, Pia: *Min farmors nerver*. Schildts & Söderströms.

Kivimäki, Ville: *Sargade själar*. SLS.

Klinkmann, Sven-Erik: *Skatan och pingvinen: Att kulturforska i marginalen*. Nostos.

Kronqvist, Dan: *Wenzel Hagelstam. En antikhandlares memoarer*. Förlaget M.

Mazzarella, Merete: *Nånting på andra sidan*. Schildts & Söderströms.

Mazzarella, Merete & Slotte, Jolin: *Min bror Martin*. Schildts & Söderströms.

Melin, Olav S.: *Det fria ordets fyrvaktare*. Litorale.

Nielsen, Ulrika: *Vad är litteratur och vad ska man ha den till?* Ellips.

Parland, Sofia: *Skrivet på revbenen*. Schildts & Söderströms.

Rahikainen, Agneta: *Stjärnfångerskan*.

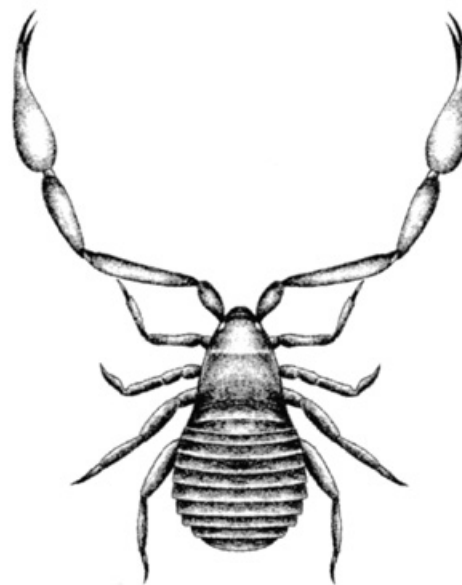
Schildts & Söderströms.

Siltala, Sakari: *Högt spel. Industrititanen Walter Ahlströms liv*. Förlaget M.

Stubb, Elisabeth: *Öken, snö och vatten – Vägen genom Israel*. Fontana media.

Teir, Philip: J & B. *Ett skenäktenskap*. Schildts & Söderströms.

Virta, Tove (text) & Donner, Herta (illustrationer): *Naturvaktarna*. Schildts & Söderströms.

Bokskorpion. Illustration: Herta Donner, Naturvaktarna.